

Nafarroa, aparteko helmuga

Reyno de
Navarra

Nafarroa_{ko}
Erresuma

Gobierno
de Navarra

Nafarroako
Gobernua

A full-page photograph showing a cyclist in a red shirt and black pants riding a mountain bike through a large, weathered stone archway. The archway is part of a larger stone wall on the right. The path leads out of the arch into a bright, sunny landscape with green hills, trees with autumn foliage, and distant mountains under a blue sky. Other cyclists are visible further ahead on the path.

© NAFARROAKO GOBERNUA
Kultura, Kirol eta Turismo Departamentua

4. edizioa - 2023ko urria

Idazketa: Heda Comunicación

Azaleko argazkia: Gaintza (G. Arrugaeta)

Itzulpena: Traducciones CCI

LG NA 2407-2023 Ref C103

Paper birziklatuan inprimatua

Plazaolaren bide berdea

Zuk aukeratu, guk liluratuko

Nafarroa apartekoa da, xendrak, bideak eta ikuspegi panoramikoak nonahi, herriz, baserriz, paisiaiz, tradizioz eta jendez osatua. Hemen dena dago eskueran. Izan ere, 100 kilometro eskas daude lerro zuzenean Pirinioetako goi-gailurren eta Errege Bardeako Parke Naturaleko ilargi-itxurako paisaien artean.

Nafarroako aniztasuna eta kontrastea benetako paradisua dira bidaiari ororentzat. **Bidaiari kulturala** ondare artistikoak eta Donejakue Bideari lotutako oinordetzak liluratuko dute; **bidaiari jakinzaleak** jendeen jakintza eta ohiturekin gozatuko du; **bidaiari abenturazaleak** herri lasaiak eta galtzeko zein mota askotako kirolak egiteko moduko paisaiak topatuko ditu; **bidaiari hirizaleak** altxor handiak ezkutatzen dituen hiri berde bat aurkituko du

hiriburuan, Iruñean, nazioartean ospe handia duten festetatik (sanferminak) hasita; **bidaiari ibilzaleak** Pirinioetako mendiak zein Erdialdeko eta Erriberako eremu zabalak izango ditu aukeran; eta **bidaiari gourmetak** benetako gastronomiaren zaporea eramane nahiko du ahosabaian betiko. Haietako bat edo guztien batura bazara, bizi ezazu zeure esperientzia.

Eta gogoratu! Nafarroa turismo jasangarriaren alde dago. Posible baita natura aurkitzea, eta hura zaindu; han barna igarotzea, eta aztarna ez utzi; kulturara eta tradizioetara hurbiltzea, eta haiek babestu; eta, azkenik, hurbileko produktuak erostea, bisitatzen dituzun tokiak bizirik mantentzen laguntzeko.

Nafarroa, aparteko helmuga

Zugarramurdi leizea

A photograph of a cave entrance. A wooden walkway with railings leads into the cave. Three people are standing on the walkway, looking into the cave. The cave interior is dark and rocky. The surrounding area is lush with green trees and vegetation. The ground is covered with fallen leaves.

Baztan, Bidasoa, Urdazubi,
Zugarramurdi

Berdea maite zaitut, berdea

Kantauri itsasotik hurbilen dauden
ibarretan, berde bilakatzen da dena.
Natura oparoak bat egiten du herri
xarmagarriekin eta kontrabandista zein
akelarreei buruzko kontakizunekin. Klima
leuneko Nafarroa da, errotak eta errekek
nonahi, kapareen eta jauregien lurraldea,
euskarak bizi-bizirik dirauela. Ezagutu
nahi?

Bizi ezazu sorginen eta akelarreen magia

Zugarramurdi XVII. mendez geroz dago misterioz inguratutik; leize ospetsua du ezaugarri nagusi, akelarreak egiteko toki magikoa, non Alex de la Iglesia zuzendariak filmatu baitzuen “Las Brujas de Zugarramurdi”.

Herri sorgindu horretako historia eta tradizioak ezagutzeko, eta jakiteko zergatik jazarri zuen Inkisizioak bertako jendea, Sorginen Museora joatea da onena. Herriko ospitalea izandakoan dago, leizetatik hurbil-hurbil.

Zugarramurdiko leizea ▲

Kontrabandisten bidean

Urdazubi herri txikiak Frantziarekin egiten du muga, baita Baztanekin ere, Otsondoko mendatea bien artean dagoela.

Ilbiri patxadaz kaleetan barna, eta Erdi Aroko harrizko zubiak, etxetzar armarridunak, San Salvatore monasterio zaharra (IX. mendea) eta errota zaharra (XVIII. mendea) aurkituko dituzu.

Are aipagarriagoak dira **Ikaburuko leizeak**, duela 14.000 mila urte osatutako

Urdazubi. Ikaburuko leizeak ▼

estalaktiten eta estalagmiten unibertsoa. Gainera, nostalgikoek kontrabandisten bidea egin ahal dute leizetatik abiatuta.

Ziga

Baztan, kapareak eta baso sekretuak

Baztanen, Pirinioetako gailurrak leundu, eta baserriak zein bordak sakabanatzen dira mendi-magaletan. Inguruko bistarik onenak Baztango behatokikoak (Zigan) edo Otsondoko mendatekoak (600 metro garai) dira.

Ibarraren ikuspegi orokorrak jabetu ondoren, herrietan murgiltzeko ordua dator. Lehenik eta behin, arrosa-koloreko harriz egindako jauregi eta etxetzar ugariak, balkoi korritu ikusgarriekin, egingo zaizkigu deigarri. Kapareek eta indianoek egindako dirutzen erakusgarri dira. **Arraiozko** Jauregizar etxetzarra, **Elbeteko** Jarola eta Askoa leinu-etxeak eta **Elizondoko** Arizkunenea jauregia eta Puriosenea etxea dira nabarmengarrienak.

Arkitektura oparoaz gain, paisaien liluragarria dugu. Baso iradokitzaileak, monumentu megalitikoak, kobazuloak eta pertsonaia mitologikoak, besteak beste, ditugu zain; eta inspirazio-iturri izan dira mota guztietako artistentzat. Dolores Redondo idazleak haran misteriotso honetan kokatu zuen "Baztango Trilogia" ospetsua.

Uztailean bazatoz, ez galdu Baztandarraren Biltzarra, haranaren senidetasuna erakusten duen jaia, Elizondon. Eta, urte osoan zehar, gozatu hurrekin egindako txokolate famatuaz.

Elizondo ▶

Bidasoa eta hango ibar lasaiak

Bidasoa izokin-ibaiak zeharkatzen du Bidasoko arroa. Naturaltasunez dabil ibaia mendi-magal berdeetan eta barreiatutako herrietan barna. Harrizko eta egurrezko baserriak zein balkoi koloretsuak ere nonahi agertzen dira. Landa-arkitekturaz eta natura-paisaiez gozatzea horra hor aholkurik onena.

Ipar-mendebaldean, **Bortziriak dago**, burdinolen eta pertsonaia ospetsuen eskualdea. Bost hirik osatzen dute eskualdea, eta hortik izena. Hona hemen ezin galduzko batzuk: Itzea, **Beran**, barojatarren bizilekua; San Martin Toursekoa parrokia (XVI. mendea) eta Kaxerna edo Zabaleta leinu-dorrea, **Lesakan**; San Joan Bataiatzailea ermita, **Igantzin**; edo Jasokunde elizaren atariko hilarriak, **Ettxalarren**, baita usategi ospetsuak ere; han, makina bat ehiztari biltzen dira ehiza-garaian.

Ez alde egin **Malerreka** bisitatu gabe, besteak beste, **Doneztebe** herri dotorea eta **Donamariako** Jauregia dorrea biltzen baititu eskualdeak. Utzi estresa bazter **Leurtzako urtegietan**, eta, behin-lako tradizioak maite badituzu, ez galdu **Iturengo**, **Zubietako**, **Berako** eta **Lesakako** landa-inauteriak.

Eta bisitaren gozagarri, dastatu bertako gastronomia: amuarraina, izokina, behi-haragia eta, denboraldian, onddoak, sagardoa eta ehizakia.

◀ Ituren. Joaldunak

Bertizko Parke Naturala ▲

Bertizko jaurerria eta Bidasoaren bide berdea, beharrezko geltoki

Bidasoaren ertzean, Bertizko jaurerria dago, 2.000 hektareako parke naturala, eta lorategi historiko-artistiko ederra eta Natura Ezagutzeko Zentroa ditu. Beste bide gomendagarri bat: Bidasoaren bide berdea. Antzinako trenbide batetik doa, eta Eurovelo 1 ziklismo-bide handiaren zati da egun (Europako kosta atlantikoan barna doa).

Bidasoaren bide berdea ▼

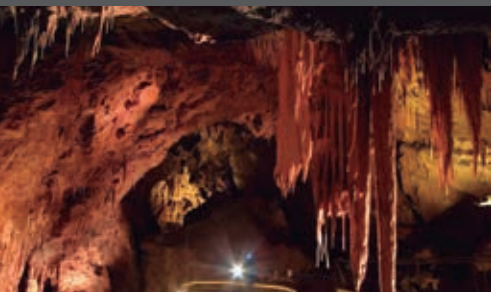

Aralar mendia, Leitzaran, Ultzama,
Sakana eta Urbasa eta Andia mendiak

Nafarroako Suitzaren bihotzean

Honako hauek dira gure zain dauden
erakargarritasunetako batzuk: ametsezko
paraje naturalak, euskara (inguru
honetan bizi-bizirik jarraitzen duen
aspaldi-aspaldiko hizkuntza), hondakin
megalitikoak, bidexkak, eta ibai, larre eta
basoen artean sortutako herri xarmantak.
Hasiko gara?

Aralar, altxorrak gordetzen dituen **mendia**

▲ Astitz. Mendukiloko leizea

interesgarrienetako bat, oinez zein bizikletaz. Iruña eta Donostia lotzen zituen antzinako trenbidetik doa bidea.

Lekunberritik, bisitatu beharreko bi lekutara joan daiteke. **Aralarko San Migel santutegia** da lehenbizikoa. Mila urtetik gorako historia duen leku magikoa da, eta Erdi Aroko ikonografiaren esmalte-erretaula baliotsuenetako bat gorde du. Ez galdu aukera santutegitik hurbil abiatzen diren trikuharrien bideetako bat egiteko.

Bestea, **Mendukiloko leizea** da, Astitzetik hurbil. Aralarko bihotz ezkutua ezagutu eta estalaktitaz eta estalagmitaz jositako barrunbean zehar ibiltzeko aukera izango duzu.

Eta, indarberritzeko, inguruko sagardotegiren batera joan ahal zara. Txuleta eta sagardoa dira ohiko menuaren errege-erreginak. Ohi bezala, kupeletik bertatik eda ahalko duzu sagardoa. Eta ez alde egin inguruko produktu tipikoena dastatu gabe: ardi-gazta, Idiazabal Jatorrizko Deiturari atxikia.

Aralar mendian barna dabilen errepidea **Lekunberritik** abiatzen da. San Joan Bataiatzailea elizaren (XIV. mendea) inguruan banatzen dira herri eder horretako etxeak, harrizkoak.

Plazaolaren bide berdean barna ibiltzea da ingurune naturala eza-gutzeko proposamen

▲ Aralarko San Migel santutegia

Xendazaleek amestutako **paradisua**

Leitzaranen, bertako herri eder guztiak blaitzen ditu berde biziak. Handiena Leitza da; harri gris-urdinkarazko eliza arkupedun ederra, San Migeli eskainia, eta gune historiko zaindua ditu.

Herri-kirolarekin duen lotura estuagatik da ezaguna Leitza, pilotari eta harri-jasotzaile ugariren sorlekua izan baita. “Ocho apellidos vascos” arrakasta handiko filmean agertu izanak ospe handia eman dio herriari azken urteetan.

Mendian ibiltzea maite dutenek benetako paradisua dute ibar honetan: paisaia zoragarriak, hala nola Leitzalarrea, non sorginak eta lamiak ikusten ari garela irudituko baitzaigu Izaietako izei erraldoien artetik, eta bide ederrak, hala nola Uitzin eta Gorritin, edo, urrunxego, Goizuetan eta Aranon barna.

Ultzama **bailara idilikoak** guztiontzako planak ditu

Nork dio bateraezinak direla lasaitasuna eta sosegua eta plan guztiz tentagarriak? Ultzamak, Iruñetik 25 km eskasera, erlaxatzeko aukera anitz eskainiko dizkigu: xendazaletasuna, golfa, zaldi-ibilaldiak, milurteko baso baten barna paseoak egitea edo gaztanbera dastatzea.

Larraitzar da ibarreko hiriburua. Herri guztiek merezi dute bisita, eder-eder baitira etxeei eta haien balkoi eta leihoetan jarritako loreei esker, baina hona aholku batzuk denboraz urri bazabiltza: Eltso-Gerendiain eta Gelbentzuko bista eder-ederrak; Eltzaburuko, Arraizko eta Iraizotzko herrigune zoragarriak; eta Urritzola-Galaingo eliza zein Ilarregi eta Larraitzarko bataiarriak.

Hamaika paseo egin daitezke eskualdean, idiliko-idilikoak guztiak, baina badago bat ezin galduzkoa: **Orgiko oihana**. Ehunka urte dituzten hariztien artean ibiliko zara, "Robin eta Marian" filmaren agertokian bertan. **Ultzamako parke mikologikoa** ere han dago, ziza-biltzaileen gozamenerako. Inauteri-asteartean, Lantzek landa-inauteriak egiten ditu, haren pertsonaia ospetsu-ospetsuen eskutik.

▼ Ultzama ibarra

Gaztanbera ▲

▲ Arrats

Tradizioa eta natura bat eginda

Aralar mendiaren eta Urbasa-Andia mendien artean, **Sakana dago**; Arakil ibaiak bustitako eskualdea da, pagadiz eta hariztiz jositako mendi ikusgarriek inguratuta, hala nola Beriain eta Trinidad mendiek.

Hauek dira udalerrri eta kontzeju nabarmenenak: Altsasu (momotxorroak hango kaleetan barna ibiltzen dira inauteri-asteartean), Iruztun eta Olazti, industrialenak; eta Etxarri Aranatz, Uharte Arakil, Bakaiku, Iturmendi eta Urdiain, abiapuntu bikainak txangoak egiteko bertako paraje naturaletara.

Beriain-San Donato mendia ►

▼ Altsasu. Inauteriak

▲ Urbasa mendia

Mugagabeko panoramika Urbasatik

Urbasa eta Andia mendiek parke natural zabala osatzen dute Nafarroa mendebaldean, larre ederrak, pagadi hostotsuak eta bista zoragarriak barnebiltzen dituenak.

Urbasa-Andiako Parke Naturalera joateko, Lizarragako mendatetik edo Olaztitik abiatuko gara. Bisita egin aurretik, galdetu altxor naturalistikoak buruz informazio-zentroan.

Urbasa mendia ▲

Aezkoa ibarra, Iratiko oihana, Zaraitzu,
Erronkaribar eta Belagua

Basotik zerura: Nafarroako Pirinio garaienak

Basoek, gailur garaiek, harriztatutako kaledun herriek osatzen dituzte Nafarroako ekialdeko Pirinioak.

Isiltasuna, zerua, askatasuna arnasten da han, eta sutondo handien epelean edo bertako herri txikietako biztanleekin batera gozatu behar dira une horiek.

Ibar bakoitzak bere ezusteak ematen ditu, naturari, dena blaitzen duen berdeari eta ibai zein erreka bizi-emaleei lotuta betiere.

Nafarroako herri garienak

Alfonbra berde itzela da Aezkoa, basoek eta larreek osatutakoa, leizeak, trikuharrak, ermitak eta bordak nonahi. Hemen dago Nafarroako herririk altuena: Abaurregaina. Hango **“Hilarrien lorategia”** da aipatzekoa; jatorrizko kokapen eta orientazioan mantendu diren hogei bat disko-formako hilarrik osatzen dute.

Nafarroan zutik geratzen diren 22 garaietatik, 15 Aezkoan daude, hango herri ederretan banatuta. Herri txikiek osatzen dute ibarra; Garaioa, Aribé, Garralda, Aria, Hiriberri, Orbara, Orbaizeta, Abaurregaina eta Abaurrepea. Ez galdu, dena den, paraje hau ikusteko aukera: **Orbaizetako arma-fabrika**.

Basoaren bihotzean, mugatik oso hurbil, Orbaizetako Arma eta Munizioen Errege Fabrikaren aurriak daude. XVIII. eta XIX. mendeetan, armaz eta munizioaz hornitu zuen armada. Labeak eta Legartza ibaiaren kanalizazioa hauteman daitezke oraindik. Fabrika interes kulturalakotzat deklaratu zen eta asmo handiko lehengoratzeproiektua egiten ari dira han.

Abaurrepea ▲

Itzalle. Garaia ▼

Hiriberri ▼

Iratiko oihana

Iratiko oihana: natura huts-hutsa

Zera idatzi zuen Ernest Hemingwayk: “Iratin elkarrekin igaro genituen egun horiek izan litezke zeruaren eta beste munduaren antzekoena”. Europako baso zabalenetako bat da Irati, edertasun ahaztezinekoa. Udazkenean, horiz eta okrez tindatu, eta irudi zoragarria eskaintzen du. Gainera, halako batean, basabereak ager dakizkizuke, oreinak, orkatzak, azeriak, basurdeak eta hamaika hegazti bizi baitira Iratin.

Aezkoa eta Zaraitzu ibarren iparraldean kokatu dago eta 17.000 hektarea ditu: Europako bigarren pagadi-harizti handiena. **Irabiako urtegira** daramana edo **Errekaidorrekoa** dira paseo gomendatuenetako bi. Azken horrek, erraz-erraza, erakusten digu nola erabiltzen zituzten basa-baliabideak mastak, arraunak, altzariak edo egur-ikatza, besteak beste, egiteko.

Eta gailurrei dagokienez, **Urkuluko** dorre erromatarra (Azpegiko gune megalitikoa dago hurbil) eta **Ori mendia** dira mitikoenak. Adibidez, mendian ibiltzeko, ingurune egoki-egokia da, eta, elurra dagoenean, ipar-eskia edo erraketa gaineko ibilaldiak.

Iratiko
oihana ►

Zaraitzu: **Iratira begira** dagoen ibarra

Harriztatutako kaleak, harrizko etxeak eta Erdi Aroko zubia dira **Otsagabiko** ezaugarri nagusiak. Bisitaria hartu, eta erakutsiko dio nola bizi den jendea gailur garaiz eta baso zabal batez inguratutako herri batean. Abuztuaren amaieran, **Orhipean** jaia egiten da herrian. Otsagabiarrek Pirinioetako ogibide tradizionalak erakusten dituzte, duela ehun urte bezala jantzita.

Otsagabiatik oso hurbil, **Muskildako Ama Birjina** ermita erromani-koa dago. Abodiko eta Pirinioetako gailurretako sekulako bistak daude paraje horretatik. Haurra duen Ama birjinaren taila gotikoa dauka barruan. Urtero, duela 300 urte baino gehiagotik, irailaren 8an, Otsagabiko dantzariak Nafarroako dantza antzinako eta emblematikoenetako batzuk dantzatzen dituzte santutegiaren ondoan, Bobo gidari dutela. Pertsonaia oso berezia da, arlekin-itxurako jantziak baitaramatza.

Zaraitzu ibaiaren bideari jarraituz gero, izen bereko ibarreko herri ederrak ezagutuko ditugu: Ezkaroze (ibarreko hiriburua), Jaurrieta (herririk altuena), Orontze, Espartza, Igari, Itzalle eta Uskartze.

▼ Otsagabia

Burgi. Almadiaren Eguna

Erronkaribarko nortasuna

Erronkaribarrek gonbitea egiten digu paseo lasaiak zein gailur garai-garaietara, hala nola **Hiru Erregeen Mahaira** (Nafarroako mendirik altuena), eramango gaituzten ibilaldi sendoak egiteko. Frantziara daraman errepidetik hurbil, San Martingo Harrian, **Hiru Behien Zerga** ospatzen da uztailaren 13an, urtero. Erronkariarren eta biarnotarren, hau da, Pirinioetako bi aldeetako bizilagunen arteko senidetasuna gogorarazteko egiten da.

Burgi, Bidankoze, Garde, Erronkari, Urzainki, Izaba eta Uztarroze herriek osatzen dute ibarra. **Burgin**, Almadiaren Eguna ospatzen da, udaberri oro. Egurra ibaian behera garraiatzen zuten almadiazainei egiten die gorazarre jaiak. Almadiaren Museoa bisitatzeaz gain, "Burgi, ogibideen herria" izenburuko ibilaldia egin eta Burgiko arroilan barneratu ahal izango zara, baita saiei so egin hango behatokitik ere.

Merezi du **Erronkari** herria bisitatzea, eder-ederrak baitira hango kale harritzatuak; haietan barna, Julián Gayarre tenorearen Museo Etxera eta Natura Ezagutzeko Zentrora ailegatuko gara. Herriko hilerrian, Julián Gayarrerren mausoleoa dago, Mariano Benlliureren lana.

Izaba ibarrean iparraldean dagoen herria da, biztanle gehien dituen eta ekialdeko

Pirinioetako gune turistikoa nagusietako bat. San Zipriano eliza edo Memoriaren Etxea ezagutu ez ezik, mota guztietako ibilaldiak ere egin daitezke Izabatik, hala nola Idoiako ermitara doan paseo erraza, Belabartzeko ur-jauzira doana edo Ezkaurreraino igotzen dena.

Uztarrozen, Gaztaren eta Transhumantziaren Museoa bisitatu dezakezu. Han, omenaldi egiten zaie artzain-bizimoduari zein Erronkari jatorrizko deiturako gaztari. Izan ere, Erronkariko gazta ibarreko harribitxi gastronomikoetako bat da. Artzain erara egindako ogi-apurak ere ospe handi-handikoak dira, baita Erronkaribarrean zein Zaraitzun bil daitezkeen ziza eta onddoekin egindako platerak ere.

▼ Erronkariko gazta eta ogi-apurak artzain erara

Belagua, Pirinio garaia

Nafarroan, ibar berezia da Belagua. Duela milaka urte eratu zuen Larrako glaziarretik jaitsitako izotz-mihietako batek.

Goi-goian, Larrako Erreserba Naturala dugu, Europako paraje morfologiko karstiko ikusgarrienetako bat. Hango bazter batzuk babestuta daude, balio ekologiko handikoak baitira.

Belaguan, urte osoan zehar egin daitezke naturari lotutako jarduerak: xendazaletasuna, arroila-jaitsiera, eskalada, espeleologia, alpinismoa edo parapentea. Neguan, berriz, ipar-eskia eta elur-erraketak dira jarduera nagusiak Larra-Belaguako eski-estazioan.

Belagua. Iraupen-eskia ▲

Izaba ▼

▼ Xenda Zemetoko bidean

Luzaide, Orreaga, Erro, Eugi, Zubiri, Arre

Donejakue bidearen atea

Nafarroara Donejakue bidetik sartu, eta erabat liluratuko gaituzte hango emozio eta paisaiek: mendi berdeak eta historia; bide-herriak, eta altxor xumeak ibai eta urtegietatik hurbil, hala nola antzinako arma-fabrika bat edo argazkietan gehien ateratzen den ermitetako bat.

Lapurrak, artzainak, gerlariak eta erromesak

Luzaide Frantziako bi-dearen lehen herria da Nafarroan. Muga-herria da, piriniotar petoa, eta erakargarritasun hauek ditu: Santiago Apostolua eliza, XVIII. eta XIX. mendeen artean berreraikia; erromesen monumentua, Jorge Oteiza eskultorearen omenaldia; eta bolanten antzinako dantza deigarri-deigarriak, Berpizkunde igandean.

Bolantak ▲

Ez galdu begi-bistatik Ibañetako mendatean gora doan errepide bihurgunetsuaren paisaia. Orreagako bataila epikoa gertatu zen han, baskoiek Karlomagnoren tropak, Errolan buru zutela, garaitu zituztenekoa. “Chanson de Roland” lanak jaso zuen gertakizun historiko hura.

Orreagarantz ▼

Orreaga

Orreaga, kultura-topagunea

Orreaga, mendi artean ezkutatua, ibiltarien aterpe eta erlijio-gunea izan da beti, eta hala jarraitzen du izaten gaur egun ere. Gainera, balio artistiko handiko bitxiak gordetzen ditu. Andre Maria kolegiata nabarmentzen da; erromesentzako ospitalea izan zen garai batean, eta han gordetzen dira Antso VII.a Azkarraren gorpuzkiak. Erdi Aroko arkitekturaren adibide garbi-garbia da, eta XVII. mendeko klaustroa eta Birjinaren zilarrezko taila gotiko ederra ditu barruan.

Kolegiataren ondoan, museoa dago. Zilarrezko pieza bitxiak erakusten ditu, hala nola **Miramamolinen esmeralda** deiturikoa; tradizioak dioenez, Antso VII.a Azkarra erregeak Navas de Tolosako guduan errege mairuari kendu zion; **Karlomagnoren xakea** eta zilarrezko erlikia-ontzi bat ere hor daude; legendak dioenez, enperadore frankoarena izan ziren horiek.

Oinez metro batzuk harago joanda, Espiritu Santuaren kapera edo **Karlomagnoren siloa** ikusiko duzu, XII. mendekoa. Errolanek hantxe iltzatu omen zuen bere ezpata Orreagako bataila galdu eta gero.

Orreaga. Andre Maria kolegiata ▼

Pirinioetako bide-herrien xarma

Auritzen barna jarraitzen du bideak. Bide-herria da, eta bi eta lau isurkiko teilatu piko-pikoak dituzten etxeak ditu bidearen bi alboetan. Erreparatu iezaiezu errepidearen ondoko erreka emaritsuei, neguan botatako elurraren ura hartzen baitute. Aprobetxatu aukera San Nikolas Barikoa eliza (udaletxearen ondoan) eta hilarridun hilerri ederra bisitatzeko, eta trikuharri ugariko paisaiari so egiteko; Ernest Hemingway idazle iparamerikarra izugarri liluratu omen zuen horrek.

Hurrengo geltokia **Aurizberri** da, beste bide-herri bat. Makina bat hilarri du horrek ere. Mezkirizko mendatea igarota, **Sorogaingo larreetan** gelditu zaitezke. Paraje oso ederra da, eta askaldegiak, trikuharriak eta iturriak eskaintzen ditu. Abereak xakitzen jarraitzen da han.

Lintzoain ageri da laster, bere eliza erromanikoarekin, eta, gero, Erro. Lautada berean, Esnotz eta Orondritz daude; azken horrek Erdi Aroko zubi ederra du, antzinako errotaren ondoan.

Urtegien eta XVIII. mendeko armen artean

Iruñerantz abiatu aurretik, **Eugira** joatea gomendatzen dizugu. Herri txikia da, urtegi handi baten ondoan. Haren inguruan ibil zaitezke; ordu bat eta Erdi Aroko ibilbidea da, eta beste baso eder batera eramango zaitu: Kintoko pagadia. Hantxe ezkutatzen dira XVIII. mendeko arma-fabrika baten hondakinak; haren historiaren berri jakiteko, bisitatu Olondo interpretazio-zentroa.

Eugiko arma-fabrika ▲

Errabia sendatzen duen zubia

Itzuli bide nagusira, eta gelditu **Zubirin**. Ibaiaren gaineko Erdi Aroko zubia du bide-herri horrek ezaugarri nagusi. Zergatik? Errabia sendatzen omen duelako.

Antzinako ospitale bat ibaira begira

Iruñean sartu baino lehentxeago, **Arren**, bideko beste harribitxi bat aurkituko dugu: **Arreko Hirutasunaren** antzinako erromes-ospitalea; hondakin erromanikoak gorde ditu. Haren inguruan, eraikin historiko bat dago, irin-erota izan zena lehen, pilategi edo oihal-fabrika gero, eta, gaur egun, museoa eta Arga ibai-parkearen sentsibilizazio-zentroa.

A nighttime photograph of a cityscape, likely Iruña, with buildings illuminated by warm lights against a dark blue sky. The city is built on a hillside, with a stone bridge visible in the foreground. The text is overlaid on the upper part of the image.

Iruña eta Iruñerria

Hiria, bizitzaz blai

Hiri moderno eta abegikorra da, bizitzaz betea. Sanfermin ospetsuak ez ezik, bestelako turismo-erakargarritasunak ere baditu, askotarikoak bezain iradokitzaileak. Nafarroaren erdian dagoenez, toki bikaina da lurraldearen aniztasuna eroso-eroso ezagutzeko bideei ekiteko. Izan harresietan barna edo Iruñera iparretik hegora zeharkatzen duen Donejakue bidetik paseatuz, izan hango plaza eta kaleetan noraezean ibiliz, Nafarroako hiriburuaren oraina eta iragana ezagutuko dituzu.

Alde zaharra, turismoaren **erdigunea**

▲ Iruña. Andre Maria katedrala

Zentroa. Ingurubidearen amaieran, hiriko toki pintoreskoenetako bat dago: **Zaldi Zuria**. Arga ibaiaren eta Arrotxapea zein Txantrea auzoen gaineko behatoki ederra dago han.

Orduan, segitu **Andre Maria katedraleraino** (XII. eta XV. mendeen artean egin zen). Europako klaustro gotiko ederrenetako bat gordetzen du fatxada neoklasikoaren atzean. Hortik, udaltxeraino, non, uztailearen 6 guztietan, txupinazoa jaurtitzen baita. Fatxada kolorista zoragarria du eraikinak, barrokoak eta neoklasikoak bat eginda.

▲ Iruña. Zaldi Zuria

Zezen-plaza izan daiteke abiapuntu egoki bat. Hantxe dago Hemingwayren bustoa; izan ere, Nobel saridunak mundu osoan zehar ezagutarazi zituen sanferminak. Orduan, **Barbazán Apezpi-kuaren ingurabidea** hartu, eta alde zaharrera joko dugu. Paseo ederra da, hiriko eremu gotortuaren zati batean barna. Harresien historia ezagutu nahi baduzu, bisitatu **Gotorlekuen Interpretazio**

Txupinazoa

Udaletxetik 300 bat metrora, **sanfermine-tako entzierroen ibilbidea** hasten da, Santo Domingo aldapa ospetsuan, **Nafarroako Museoa**ren ondoan. Ibilbideari jarraituz gero, Udaletxe plaza eta Mercaderes zein Estafeta kaleak ezagutuko dituz Estafeta-
ren amaierara iritsita, jo eskuinera, Gayarre antzokiaren atzealdetik, eta **Gazteluko plazara** helduko zara. Hiriko plaza enblematikoenetako bat da, etxe koloretsuz eta terraza girotsuz inguratuta, Nafarroako jau-
regia ondoan duela.

Denbora baduzu, ibili noraezean alde zaharreko kaleetan barna eta aurkitu **San Nikolas eta San Zernin gotorleku-eliza** go-
tikoak, jauregiak (**Kondestablearena kasu**)

Iruña, pintxoak ▲

edo **Nafarroako Errege Artxibo Nagusia**. Ez galdu aukera taberna edo jatetxeren batean geldialdia egin eta nafar gastronomia gozoa dastatzeko. Pintxo zoragarriak jatea da mo-
durik onena.

▼ Iruña. Entzierroaren monumentua

Hiri berdea

Berdegune zabalak ditu Iruñeak, Espainian gehien dituenetako bat. Aukeratu parkeetako bat, eta erlaxatu. **Ziudadela**, adibidez, 280.000 metro koadroko birika berdea da, eta Espainiako Errenazimenduko arkitektura militarren adibiderik onentzat jotzen da. Ondoan, Baluarte auditorioa dago. Kirol-jarduerak egiteko toki bikaina izateaz gain, erakusketak eta kultura-jarduerak ere hartzen ditu.

Taconera parkeak, berriz, Versailleskoaren itxura du. Lubanarroak ditu, eta, haietan, oreinak, ahateak, faisaiak, ahuntzak, zisneak eta paumak bizi dira. Media Luna parkea, bestetik, Iruñeko zaharretako bat da. Ilbehera-itxura du, eta Gotorlekuen Interpretazio Zentroa hartzen du. Ospitaleen inguruan, **Yamaguchi parkea** dago, eta hark lorategi japoniar baten berezko elementuak hurbiltzen dizkigu.

Eta, unibertsitate-campusetan, paseatzeko edo korrika egiteko toki paregabeak aurkituko dituzu, larre berde zabalak eta zuhaitz hostotsuak daude eta. Haietako batean, Nafarroako Unibertsitatekoan, **Nafarroako Unibertsitatea Museoa** bisitatu ahalko duzu.

▼ Iruña, Gaztelugibel

Iruñerria, ibai baten eskutik

Iruñeko mapa berdean barnako bidaiak protagonista nagusia du aspalditxotik: Arga ibaia. **Arga ibaiaren parkea** pasealeku natural bat da, hiriaren bestelako ikuspegia eman eta altxor txikiak gordezten dituen: Magdalenako zubia (XII. mendea), San Pedroko zubia (hiriko zaharrena), Arrotxapeko edo Curtidoresko zubia eta Caparrosoren errota. Ibai-parkea eta Donejakue bidea bat eginda doaz Magdalenako baratzetan barna, zeinetan nafar gastronomiaren ospe handiko barazkietako batzuk hazten baitira.

Arga ibaiaren parkea, dena den, Iruñetik harago doa: Sorauren, Atarrabia, Burlata, Barañain edo Zizur Nagusia. Oinez nahiz bizikletaz, honako hauek ezagutu ahal izango dituzu, besteak beste: Soraurengo zubia, Arreko Hirutasunaren zubia, San Andres errota, Atarrabiako pilategia, Burlatako zubi zaharra eta Arazuriko Erdi Aroko zubia (zaharberritu berria).

Zizur Nagusitik hurbil, Gazolatzen, Garbikundearen Ama eliza arkupedun erromanikoa nabarmentzen da; mota horretako adibiderik onenetako bat da Nafarroan. Eta, Altzuzan, Oteiza Museoa eskultore gipuzkoar ezagunaren lana erakusten du.

◀ Gazolatzen.
Garbikundearen
Ama eliza

Agoitz, Irunberri, Zangoza, Xabier, Leire

Historiaren aztarna ezabaezinak

Bi elementu hauek ezaugarritu dute
Ekialdeko Pirinioen oinetan zabaltzen
den lurraldea: Erdi Aroko erresumaren
muga izan izana eta Donejakue bidea.

▲ Arbaiungo arroila

Agoitz, Irati ibaiaren gaineko behatokia

Iruñetik 28 kilometrora, **Agoitz** dago, eta, han, harribitxi natural eta artistiko txikiez gozatu ahal izango dugu. Hona preziatuenetako batzuk: Bidelepu zubi erromanikoa, lau begikoa; San Migel eliza, eta alde historikoko etxetar armarridunak.

Ezagutu seinaleztatutako ibilbideen eskutik inguruko paraje natural ikusgarriak, hala nola Irati ibaiaren gaineko behatokia, San Erroman ermita, Elurtegia eta Itoizko urtegia.

Gozozalea bazara, ez alde egin bertako postre tipikoa, gozogozoa, probatu gabe: kostrada.

Sai arreen haitzarte kutuna

Leireko mendilerroaren oinetan dago **Irunberri**, eta ate landuak dituzten etxe armarridunak ikusi ahal izango ditugu han. Kale pikuek Pirinioetatik hurbil gaudela gogorarazten digute. Kale Nagusian, udaletxea dago, XV. mendeko eraikin errenazentista.

Irunberriko arroila ikusgarria Irati trenak zeharkatzen zuen garaian batean. 2,6 kilometro luze da. Ibili bitartean, ez galdu begibostatik haitzarteko horma bertikal-bertikaletako pitzaduretan ezkutatzen diren sai arreak. Handik hurbil, Arbaiungo arroila dago, bisitatu beharreko beste lekune zoragarri bat.

▼ Irunberriko arroila

Harrapatzen zaituen **kultura-ondare** bat

Harro ager daiteke **Zangoza** muga-herri abegitsua Erdi Aroan Somportetik zetorren Donejakue bideko hiri nabarmenetako bat izan izanaz. Eta horren adierazgarri dira hango eraikin zibilak, elizak eta komentuak.

Zehazki, Andre Maria eliza da arte-adierazlerik onena, 1889an monumentu nazional aitortua. Aurrealdea XII. mendean eraikia da, eta Erdi Aroko nafar artearen bitxi nabarmenetako bat. Azken Judizioa du gai nagusi.

Kale Nagusitik jarraituz gero, Anues eta Iñiguez Abarkatarren jau-regi monumentalak, udaletxea eta Vallesantoro jauregia (kultura-etxea da egun) topatuko dituzu. Eta, kaleetan barna noraezean ibiliz gero, Karmengo Ama eta San Frantzisko Asiskoa (XIII. mendea) komentuak zein San Salvatore eta Santiago elizak ezagutuko dituzu.

Aprobetxatu bisita potxak jakiteko. Babarrun zuriak dira, gozo-gozoak, baina fresko jaten dira, ihartu aurretik. Tradizioak maite badituzu, urtarilaren 6an hurbildu zaitez. Errege Magoen auto sakramentala egiten dute egun horretan, Espainian mantentzen diren bostetako bat.

Zangoza. ►
Andre Maria eliza

▲ Xabier. Gaztelua

Nafarroako zaindariaren pareko gaztelu bat

Ikusi orduko liluratzen gaitu **Xabierko** gazteluaren siluetak, bere dorre almenadunekin. Eta sartzeko gonbitea egiten digu, San Frantzisko Xabierkoa, Nafarroako zaindaria eta misiolari unibertsalenetako bat, jaio eta bizi zen tokia ezagutzeko.

Gazteluaren zati bat 1516an suntsitu bazuten ere, hainbat aldiz zaharberritu da, azkena 2006an. Merezi du zubi altxagarria zeharkatzea, dorreek, ziegek, kanoi-zuloek eta gela dotoreek ongi torria egingo dizute eta.

Martxoaren hasieran, lepo betetzen dira gazteluaren inguruak, xabierraldi ospetsuen karira (erromesaldiak dira xabierraldiak).

Leireko monasterioaren bakea eta baretasuna

Leireko monasteriora hurbiltzea erabateko bake- eta baretasun-giroan murgiltzea da. Zer esanik ez monjeek ofizioetan kantatzen dituzten kantu gregorianoak, zinez hunkigarriak, entzuten badituzu.

Errege-erreginen eta apezpikuen babeslekua eta ospakizun ofizialen agertokia da, eta ez naturaz inguratutako kokapen pribilegiatuak, ez biltzen dituen altxor zoragarriek ez zaituzte epel utziko: XI. mendeko kriptak, "Porta Speciosa" (XII. mendeko atari erromaniko perfektua) edo Nafarroako lehen errege-erreginen panteoia.

Leireko monasterioa. Kriptak ▼

Galipentzu ▲

Zerumuga begizatzen

Zangozaldeak **Aragoiko** erresumarekin muga egiten zuenez, babes-herriak eraiki behar izan ziren muinoen gainean. Zerumuga begizatzeak talaia bereziak dira egun.

Oibarko kale harriztatu estuen barnako paseoak Erdi Aroko multzo eder bat erakutsiko dizu: arku handiak, armarriak, jauretxeak eta harrizko etxeak, eta Done Petri eliza erromaniko bikaina.

Galipentzu da Erdi Aroko beste herri kutunetako bat Nafarroan. Muino batean dago, Aragoi ibaiaren gainetik. Prestatu zaitez kale piku-pikuetan gora ibiltzeko. Igoz gero, gaztelu zaharraren eta Done Petri eta San Salbatore elizen hondakinak ikusiko ditugu, kriptak erromaniko eta guzti. Hegaztien behatokitik, Aragoi ibaiaren eta Kaparretako Erreserba Naturalaren gaineko bista ederrak daude. Handik hurbil, **Eslaban**, Santa Criz arkeologia-aztarnategia bisitatu dezakezu.

Erdialdea

Historia-liburu bat

Erdialdeak nafar erromanikoa aurkitzera gonbidatzen gaitu, baita Erdi Aroko gaztelu eta herrien distira, mahastiak eta upategiak, eta ekialdetik mendebaldera zeharkatzen duen Donejakue bidea aurkitzera ere.

Ibar **erromaniko** ezezaguna

Iruñetik hurbil-hurbil, mila urteko altxorrak gordetzen ditu **Orbaibar** isilak. Landa-ibar atsegin horrek hogeita hamar bat **tenplu erromaniko** ditu. Ibilbide mikologiko ugari ere eskaintzen ditu, hango ondasun gastronomiko preziatuena gordetzen dutenak: **boilurra**. Haren inguruko azoka bat egiten da abenduan, eta hainbat sukaldari ospetsu eta ehunka zale hurbiltzen dira.

Hona hemen ibarreko beste erakargarritasun batzuk: Iratxetako garaia, Orisoango elizaren kriptak, Etxanoko Done Petri ad Víncula ermita eta Kristo Santuarena, Katalainen.

Orbaibar ▼

Erriberri. Errege-erreginen jauregiko dorrea ▲

Karlos III.a Noblearen bihotzeko lastana

Maitagarrien ipuina bizitzeko toki ideala da Erriberri, ezinbesteko bisita Nafarroan.

Erriberriko errege-erreginen jauregia Karlos III.a Noblearen bizileku gogokoena zen. Ez zen gutxiagorako, animalia exotikoz betetako zoologiko bat eta lorategi ederrak zituen eta. Hura bisitatuz gero, garaiko gorteko bizimodua etorriko zaigu burura. 1925ean, monumentu nazional aitortu zuten, eta urte osoan zehar bisitatu daiteke

jauregia. Nafarroako kultura-eskaintza erakargarrienetako bi hartzen ditu udan: **antzerki-jaialdia eta Erdi Aroko jaiak**.

Erriberri, halaber, Nafarroako Ardoaren Museoa eta Nafarroan dagoen paradore nazional bakarra aurkituko ditugu. Kale estuetatik noraezean ibiltzea upategietan ardo zoragarriak dastatzea bezain gomen-dagarria da nafar **ardoaren hiriburua** den herri horretan.

San Martin Unx. San Martin Toursekoea eliza ▲

Landaren **xarma**

San Martin Unx nekazaritza-herri txikian ematen du denbora eten egin dela. Xarmagarria da hango Erdi Aroko kale estuetan barna patxadaz paseatzea, leinu-etxeak eta harresi-hondarrak nonahi agertzen direla.

Ez alde egin **San Martin Toursekoea** tenplu erromanikoa, San Migel ermita protogotikoa eta Andre Maria Popolokoa eliza gotikoa (XIV. mendea) bisitatu gabe.

Ez eta ardo gorri ospetsua dastatu gabe ere. Ekainaren lehen igandean, haren omenezko jai bat egiten da.

Uxue ▲

Erdi Aroko behatoki nagusia

Nafarroako Erdialdeko ekialdean, lautada baten gainean, behatoki ikusgarria altxatzen da: **Uxue**. Legenda batek kontatzen du uso batek (hortik dator herriaren izena) lagundu zuela aurkitzen non zegoen Uxueko Ama Birjinaren irudi erromanikoa.

Aholku bat Erdi Aroko zaporea duen herri txiki honetako trazadura labirintikoan murgildu aurretik: jantzi oinetako erosoak. Bazter harrigarrietara eramango gaituzte

kale harriztatu piku-pikuek, baina onena gailurrean dago: **Uxueko Andre Maria gotorleku-santutegia** eta, barruan, Ama Birjinaren tailua (XII. mendea). Nafarroan Ama Birjinaren izenean egiten diren erromesaldi antzinako eta hunkigarrienetako batek tenplu hori du jomuga.

Herriko espezialitate gastronomiko nagusiak artzain erako ogi-apurrak eta garrapiñatuak (almendraz eta azukrez eginak) dira.

Errege-erreginen eta aita santuen bizilekua

Zur eta lur utziko gaituko Artaxoako Erdi Aroko gotorlekuak (XI. mendekoa). Zerkoa esaten zaio, eta hainbat filmen agertokia izan da. Jauretxez beteta daude Artaxonako kale estuak. Errege-erreginak, nobleak, zaldunak, apezpikuak eta aita santuak bizi izan ziren haietan, beste garai batzuetan. Merezi du patxadaz paseatu eta gotorlekuaren goreneraino iristea. San Saturnino (XIII. mendea) gotorleku-santutegia aurkituko duzu han.

Done Petri eliza gotikoa, Gure Ama Jerusalemgoa basilika eta San Bartolome ermita dira beste eraikin interesgarri batzuk. Herritik kanpo, Enerizko ataka eta Farangortea trikuharriak daude. Hilerriaren atzealdetik abiatzen den bide bat hartu behar da haietaraino iristeko. Denborarik baduzu, galdetu bertakoei zer diren laia-lasterketak eta zergatik diren bereziak herriko ezkilak, Artaxoako tradizioen isla biak ala biak.

Artaxoa. Zerkoa ▼

Pitillasko aintzira ▲

Hegaztien atzetik

Leku baketsu baten bila bazabiltza naturan, **Pitillasko Aintziraren** Erreserba Naturalean aurkitu ahal duzu. Bisitatu behatokia edo ibili aintzira inguratzen duten seinaleztatutako bidexketan barna, eta urte osoan zehar han bizi den hegazi-faunari edo migrazio-bideetan atseden hartzeko hantxe pausatzen diren ehunka hegaztiei so egin ahal izango diezu.

Utzi ahateen, koartzen, zikoinen, txori zezenen eta mirotzen soinuek liluratu zaitzatela; so egin hegaztiei lezka gainetik hegan egin edo uretan mugitzen ari diren bitartean; eta gozatu hezeguneko ilunabarrekin.

Eunate, Gares, Lizarra, Urbasa,
Los Arcos, Viana

Natura eta arteari behatzeko tokiak

Bidaia atsegingarria da Donejakue bideak Nafarroan egiten duen azken zatia, eta bidaiari orok egin behar luke, izan erromesa ala ez. Hondakin erromatarrek, Erdi Aroko zubiek, eliza erromanikoek edo monasterioek blaitzen dute paisaia, non mahastiak eta zereal-soroak goi-mendiko behatokiekin konbinatzen baitira.

Ehun ateko eliza misterietsua

Ibilbidea hasteko modurik onena **Eunateko Andre Maria** eliza erromaniko lotsati eta bakartira hurbiltzea da. Arku ugari ditu (ehun ere!), eta hortik omen datorkio izena. Donejakue bideko erlijio-eraikin iradokitzaile eta misterietsuenetako bat da. Tenplarioen lana ote? San Joan ordenako ospitalea ote? Hilobi-kapera erregina edo andre jakin batentzat ote?

Jatorri ezezaguna, oinplano oktagonala, bere klaustro bitxi exentua..., arrazoia edozein izanda ere, ezinbestez bisitatu beharrekoa da Eunate.

▼ Eunateko Andre Maria ermita

Gares. Zubi erromanikoa

Bideak lotzen dituen zubi bat

Donejakue bidearen bi adar nagusiek, Orreagatik datorrenak eta Somportetik datorrenak, **Gares** Erdi Aroko herrian egiten dute bat. Bere altxor kutuna XI. mendeko zubia da. Erdi-puntuko zazpi arku ditu, eta Donejakue bideko adibide erromaniko eder eta dotoreenetako bat da.

Santiago, Done Petri eta Gurutzearen elizak ere interesgarriak dira. Halaber, merezi du Mena plaza apainera (Plaza Nagusia ere esaten zaio) joatea eta XVIII. mendeko galeria arkupeduna ikustea. Aprobetxatu bisita pikillo-piperrak edo inguruko baratzetan landatzen diren barazkiak jateko.

Denborarik baduzu, jo Mendigorriara eta, bidenabar, Andelos hiri erromatarre-
ra, non museoa, arkeologia-aztarnategia eta uraz hornitzeko sistema (benetako harribitxia) zain baitituzu. Zinez interesgarria da ekainaren amaieran egiten den Erromatar Jaialdia.

▲ Pikillo-piperrak

Mendigorria.
Andelosko
hondakin
erromatarrek ▶

Lizarra, izarra

Lizarrara iritsi eta berehala, Hilobi Santua eliza ikusgarriarekin egingo dugu topo. Hiri monumentalak eskainiko digunaren aperitibo bat baino ez da, dena den, Nafarroan etxe noble eta jauregitxo gehien dituen hiria baita Lizarra. Ez galdu Errege-erreginen jauregia (eraikin zibil erromaniko bakarra Nafarroan), Kartzelako zubia eta Erdi Aroko elizak, hala nola Ruako Done Petri (XIII. mendea; estilo zisterarrekoa) eta San Migel elizak.

Ibili lasai-lasai alde zaharrean barna, eta gozatu hango giroaz, baita espezialitate gastronomikoez ere: txerrikumea eta Puyko arrokak (txokolategen estalitako hurrez eginak), gozo-gozoak biak. Uztailaren amaieran iristen bazara, parte hartu Erdi Aroko Astean, eta, irailean bada, Antzinako Musikaren Astean, zinez ekitaldi gozagarria baita.

▼ Lizarra. Hilobi Santua eliza

Lizarra. Ruako Done Petri eliza

Egonaldia bukatzeko, bi harribitxi Lizarratik hurbil: Irantzuko monasterioko abadia zisterar itzela, XII. eta XIV. mendeen artean eraikia, eta Iratxeko monasterioa, bere klaustro platereskoarekin eta estilo herreriarrereko dorrearekin.

Erromatar **musen** artean

Lizarratik kilometro gutxira, **Arellanoko museo eta aztarnategi arkeologikoak** Nafarroako iragan erromatarra berpizten lagunduko digu. “Aurelianum” izena badu ere, “Musen villa” izenaz ere ezagutzen da tokia, Musen mosaiko eder-ederra aurkitu baitzen han.

Ibil zaitez nekazaritza-etxebizitza izateko sortu eta K.o. V. mendean luxuzko bizileku bilakatutako eraikinaren geletan barna. Zeramikazko ardo-dastatzaile bitxia, ardo artifiziarki ontzen zen tokia (fumarium) eta Zibeles jainkosaz eta Atis haren maitaleaz mintzo zaizkigun mosaiko dotoreak ezagutuko dituzu.

▲ Irantzuko monasterioa

▲ Iratxeko monasterioa

Arellanoko villa ▼

▲ Urederraren iturburua

Urbasa, Erabateko natura

Egako hiria utziz gero, naturan murgilduko gara bete-betean. Lehenengo geldialdia, ezinbestekoa, **Urederraren** iturburua* da. Bakedaoko sarreran dagoen aparkalekutik abiatuko gara. Bide seinaleztatua eta erraz-erraza da, eta ur-jauzien eta turkesa-koloreko ur-putzuen artean eramango gaitu iturbururaino.

Ezin galduko beste toki bat Ubaba da, Urbasaren bihotz-bihotzean. **Pilatosen balkoia** ere esaten zaio bista ikusgarriak eskaintzen dituen behatoki horri. Eguneko natura-dosiarekin

amaitu aurretik, jo interpretazio-zentrora, eta ezagutu Urbasako artzainen antzinako bizimodua.

Vasco Navarroren bide berdea aspaldi Lizarra eta Gasteiz lotzen zituen trenbidean barna doa, eta beste aukera bat da eskualdeko paisaietara hurbiltzeko. Zereal-so-roak, basoak, zintzurak eta herri txikiak zeharkatuko dituzu haren eskutik.

**Toki mugatuak daude Urederraren iturburura joateko, eta web bidez erreserbatu behar dago: www.visitnavarra.es.*

Monumentuak barra-barra

Hainbat herri zeharkatu behar ditu oraindik Donejakue bideak Errioxara iritsi aurretik: **Los Arcos**, Andre Maria eliza barrokoarekin eta Nafarroako Zirkuitutik hurbil (zure pilotu-abilezia erakusteko parada izango duzu hango karting-pistan); **Torres del Río**, non Hilobi Santua eliza erromanikoa, zinez berezia, ikus baitaiteke; eta **Viana** monumentala, zeinaren harresiek, oinetxeek, jauregiek eta elizek zur eta lur utziko baitzaituzte (Andre Maria eliza nabarmentzen da, portada errenazentista ederra duelako eta Cesare Borgia Vatikanoko jeneral eta kardinalaren hilobia han dagoelako; Vianan hil zen, 1507an).

Viana ▼

Olibako monasterioa, Bardea, Tuter

Basamortutik baratzera

Nafarroa hegoaldeak honako hauek proposatuko dizkigu: ilargi-itxurako paisaia erdibasamortutarrak; kultura-mestizaje handiko hiria, Tuter, eta Ebro ibaiaren ibar emankorretan hazten diren barazki gozoak.

Zarrakastelu, Olibako monasterioa

Isilik miresteko moduko historia eta artea mendetan barna

Erriberak arte zistertarraren hiru harribitxi arkitektoniko biltzen ditu, Erdi Aroko zenobioak hiruak: Oliba, Fitero eta Tulebras. Haien kontzeptuzko espazio garbiek baretasuna transmititzen dute, eta austeritatea islatu, "monje zuri" deiturikoen ordenaren ezaugarri baita.

Olibako monasterioa (XII-XIII), Zarrakaztelun, bake- eta lasaitasun-oasia da, Aragoi ibaiaren ertzean, eta isiltasuna zer den ezagutzera gonbidatzen gaitu harrizko horma sendo-sendoen eskutik. Eliza zoragarrian, klaustro gotikoan edo San Jesukristo kaperan barna ibiliz gero, han bizi diren monje zistertarren komunitatearen egunerokoan murgilduko gara. Atera onura osoa bisitari, eta entzun monjeek herri-hizkuntzan egunero kantatzen dituzten liturgiak edo monasterioan bertan ekoizten duten ardoa erosi.

Bigarren monasterioa (XII), zisterraren Iberiar penintsulako lehena, ur termalak direla-eta ospetsua den herri batean dago, Fiteron. Zure kasa edo bisita gidatuen bidez, ez galdu aukera klaustro itzela (zaharberritu berri dute), eliza eta beste abadia-areto batzuk ezagutzeko.

Handik kilometro gutxira, zisterraren emakumezkoen lehen zenobioa eraiki zen Espainian: **Tulebrasko monasterioa** (XII). Beti bizi izan dira han mojak; pasta zoragarriak eta bestelako artisau-produktuak egiten dituzte, eta atek zabaltzen dizkiote bisitariari eliza eta arte sakroaren museoa erakusteko.

◀ Martzilla. Gaztelua

Fiteroko monasterioa

Corella, eszenario **barrokoa**

Nafarroako hirien artean, **Corella** agertoki barroko gisa nabarmentzen da. Oinetxeek eta jauregiek betetzen dituzte hiriko kaleak, hala nola Arresetarren jauregiak edo Kateen etxeak.

Armarri deigarriek, aleroi handiek eta fatxada galantek harrituta utziko zaituzte. San Migel eliza ere ikusi beharrekoa da, Nafarroako erretaula barroko ikusgarrienetako bat baitu barruan.

Aste Santuan joaten bazara, prozesio barroko deigarriaz gozatuko duzu; barren-barrenean daramate bertakoek.

▲ Cascante. Andre Maria Erromeroko basilika

▼ Corella. Aste Santua

Tutera, **barazkien** gunea

Baratzeko produktuengatik da ezaguna Nafarroako Erriberako hiriburua. Barazki-menestra edo beste plater izarretakoren bat (orburuak, kardoak, zainzuriak, borraja edo kukuluak, besteak beste) dastatzera animatzen zaitugu. Barazkiak **Goresteako Jardunaldiak edo Barazkiaren**

Jaiak (udaberrian biak) dira une egokiak horretarako; Tuterako baratzearen produktuei gorazarre egiten diete dastaketen, hitzaldien, tailerren, erakustaldien eta bestelako jardueren bidez.

Ondare artistiko nabarmena ere badu **Tuterak**, mendetan zeharreko kultura-mestizajearen emaitza. Oinez ezagutuko duzu hiria hobeikien, oinez eta patxadaz. Hiriko harribitxi arkitektonikoa **Andre Maria katedrala** da, antzinako meskita baten hondakinen gainean eraikia, 1180 aldera. Dekano jauregiak (XVI. mendea), udaletxeak eta hainbat etxetzar eta eraikin zaharrek ere merezi dute bisita,

▼ Tutera

Ilargi-itxurako paisaia bat guztion eskura

Bardeako Parke Naturalak bidaia harrigarria proposatuko digu ilargi-itxurako paisaia erdibasamortuarra ezaugarri nagusi duten 42.000 hektareetan barna. Buztin, igeltsu eta hareharrizko zoruen higadurak nahierara sortutako forma bitxietatik dator lekunearen edertasun basatia. Hain da toki erakargarria, ezen makina bat film edo seriek hautatu baitute agertoki: “Airbag”, “007 mundua ez da inoiz nahikoa” eta “Tronuen jokoa”, besteak beste.

Parkeak seinaleztatutako bide ugari ditu, oinez, bizikletaz, zaldiz edo autoz egin daitezkeenak. Komeni da araudia eta eremuaren mugak kontsultatzea: **www.bardenasreales.es**.

Nafarroako Errege Bardeko Parke Naturala ▲

Halaber, hamaika behatoki daude basamortu berezi honi argazkiak egiteko; erne bazaude, azeriak, basakatuak edo katajinetak harrapatu ahal izango dituzu, sastraken, gatz-lautaden eta espartzudien artean.

Bardea bisitatzeko une egokia-egokia uda-amaiera da, hots, Pirinioetako ibarretatik etorritako milaka ardi sartzen direnean Paso deituriko tokitik neguan parkean bazkatzera.

hala nola Almirantearen etxeak, Ibañez Lunatarren etxeak, Uharteko Markesaren etxeak edo Castel Ruiz kultura-etxeak. Aipagarriak dira, halaber, Magdalena eliza erromanikoa, Nafarroako dorre erromaniko urrietako bat gorde baitu, Muñoz Sola museoa edo Monreal dorrea, non hiria gaineke ikuspegi zoragarriak eskaintzen dituen ganbera ilun bat baitago.

Foruen plaza tuterarren elkargune kutuna da, eta hantxe ospatzen dira bi jai berezi, Aste Santuan biak: Volatin deiturikoa eta Aingeruaren jaitsiera.

Paseatzeko, **Tarazonicaren bide berdea** aukeratzen dute tokiko eta kanpoko askok. Tuterako tren-geltokitik abiatu, Queiles ibaiaren ibarreko baratzeen, zereal-soroen eta kanaberadi batzuen artean igaro eta Tarazonan, Aragoi, amaitzen da.

Dibertsioa familia guztiarentzat

Sendaviva Abentura eta Dibertsio Parkea, Errege Bardearen ondoan, penintsulako familia-aisiako parkerik handiena da. Askotarik proposamenak ditu, gustu eta adin guztiak asetzeko modukoak, eta horixe du, hain zuzen, erakargarritasun nagusi.

▲ Tarazonicaren bide berdea

Umeekin joaten bazara, joan etxaldera eta ikusi txitak jaiotzen, gidatu ur edo asfalto gainean, jolastu arrantzan edo harribitxiak aurkitzen, edota so egin harraparien hegaldi-erakustaldiari, zur eta lur utziko zaitu eta. Zirrara maite baduzu, ordea, ibili Valhalla errusiar mendian, Bobsleigh-an edo Tirolina Handian.

▼ Tuter

TURISMO-BULEGOAK NAFARROAN

→ Bertiz

948 592 386

oit.bertiz@navarra.es

→ Estella-Lizarra

848 420 485

oit.estella@navarra.es

→ Javier

948 884 387

oit.javier@navarra.es

→ Lekunberri

948 507 204

oit.lekunberri@navarra.es

→ Ochagavía/Otsagabia

948 890 641

oit.ochagavia@navarra.es

→ Olite/Erriberri

848 423 222

oit.olite@navarra.es

→ Orreaga/Roncesvalles

948 790 301 / 690 090 483

oit.roncesvalles@navarra.es

→ Pamplona/Iruña

948 420 700 / 639 780 937

oficinaturismo@pamplona.es

→ Roncal/Erronkari

948 475 256

oit.roncal@navarra.es

→ Sangüesa/Zangoza

948 871 411

oit.sanguesa@navarra.es

→ Tudela (Tutera)

948 848 058

oit.tudela@navarra.es

www.visitnavarra.es

Tel. +34 848 420 420

@visitnavarra